

А. В. Безруков

м. Дніпропетровськ

ДО ПРОБЛЕМИ ВАРІАТИВНОСТІ СТИЛЮ ТА РИТОРИКИ БАРОКО В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУРАХ XVII ст.

Розглядаються питання різноманітності стилю бароко, різні підходи до вивчення риторичних засад західноєвропейського бароко в літературі XVII ст.

Ключові слова: бароко, риторика, стиль, література, історія, культура.

Рассматриваются вопросы разнородности стиля барокко, различные подходы к изучению риторических основ западноевропейского барокко в литературе XVII ст.

Ключевые слова: барокко, риторика, стиль, литература, история, культура.

The article deals with the problems of the Baroque style heterogeneity, different approaches to the study of the rhetorical foundations of Western European Baroque literature in the 17th century.

Key words: Baroque, rhetoric, style, literature, history, culture.

Бароко – одне з найсуперечливіших питань теорії та історії літератури; і навіть будучи обмеженим конкретним місцем та часом, є практично невичерпним. Художній характер мистецтва бароко формувався в умовах складних соціокультурних катаклізмів, які одночасно є причиною та наслідком повної перебудови картини світу. О. В. Михайлов уважав, що бароко – це особливий період існування усталених уявлень про світ і одна з останніх стадій в історії традиційної культури [3]. Науковий інтерес до проблем літературного бароко зростає останнім часом та має позитивну тенденцію. При цьому літературне бароко привертає увагу вчених, дуже різних із точки зору естетичних уподобань, методологічних та ідеологічних позицій. Очевидно, що естетичній природі літературного бароко та історичним обставинам, в яких воно виникло і розвинулося, властиві об'єктивні риси, які сьогодні здаються вкрай актуальними. На перший погляд, літературне бароко серйозно й детально досліджене й розібране. Проте навіть у цій галузі залишається ще дуже широке поле для наукової діяльності. На думку Ю. Б. Віппера, проблема тут не тільки в кількісному моменті, в недостатньому накопиченні знань, а й у причинах методологічного характеру, в принципах тлумачення художнього матеріалу. Саме на цьому ґрунті в західноєвропейській науці останнім часом спостерігаються симптоми певного спаду недавньої ейфорії, розчарування в перспективах наукового застосування поняття «бароко» в історії літератури [1, с. 147].

Тому метою даного дослідження є виявлення та систематизація різних підходів до розглядання літературного бароко в західноєвропейських літературах XVII ст. Раз у раз, звертаючись до праць останніх років, присвячених бароко в літературі, можна зіткнутися із застереженнями щодо

доцільності цього поняття, наріканнями з приводу його надзвичайної розпливчастості, що тягне за собою плутанину. Звичайно, такого роду сумніви і докори щодо поняття «літературного бароко» виникли давно. Проте останнім часом вони набули особливо систематичного характеру. Останні скрупульозні дослідження, які прагнуть у подробицях відновити процес засвоєння поняття «бароко» наукою про літературу, якраз дуже вражаюче показують, що одночасно засвоювалися і оброблялися літературознавчою свідомістю різні поняття «бароко», тобто поняття з різним обсягом і різним генезисом: поняття історико-культурного типу, яке походить від Якоба Буркхардта; історико-типологічне поняття, сформоване Генріхом Вьольфліном; поняття «епохи бароко», поняття «барокового стилю» – в останньому, очевидно, вже відчутні результати конвергенції понять з різним походженням, що складаються в дещо нове. Це нове із самого початку постає перед наукою у вигляді певного завдання [2; 7].

Якщо термін «бароко» – щось більше, ніж просто гіпотетичне умовне припущення або суто експериментальна конструкція, потрібна лише тимчасово заради руйнації старих стереотипів і схем, і тим більше, якщо не бути схильними до використання його тільки як образно-метафоричного позначення і всерйоз вбачати в терміні «літературне бароко» наукове за своїм змістом історико-літературне поняття, то необхідно прагнути до його максимального уточнення, а тим самим до його конкретизації та диференціації. У цьому зв'язку Ю. Б. Віппер у першу чергу закликає до осмислення трьох основних проблем: 1) періодизація літературного бароко (як у сенсі визначення його зовнішніх хронологічних меж в окремих літературах, так і в сенсі характеристики внутрішньої динаміки його розвитку: чи залишався цей стиль з моменту своєї появи завжди незмінним або йому була притаманна певна еволюція, що володіла внутрішньою логікою?); 2) питання про співвідношення бароко в літературі як єдиного стилю і його конкретних різновидів, окремих течій; 3) національна своєрідність бароко в окремих європейських літературах. Чимале теоретичне значення має і порівняльний аналіз виражальних можливостей та історичної ролі бароко в літературі і в інших видах мистецтва [1, с. 149]. Ю. Б. Віппер вважає, що переконливе рішення питання про природу внутрішніх різновидів (варіантів) стилю бароко в європейській поезії XVII ст. – одна з першочергових передумов подальшого успішного просування на шляху наукового оволодіння феноменом бароко, в тому числі і для розробки найважливішої проблеми національної своєрідності розвитку бароко в європейських літературах кінця XVI–XVII ст. [1, с. 149].

У стилі бароко знайшли своє художнє втілення дуже різні, а іноді і прямо протилежні ідейні устремління. Це не дивно. Література бароко укладає в собі відгомони потужних катаклізмів, що стрясали європейське суспільство в кінці XVI і в XVII ст., і тих глибоких зрушень як у соціально-політичному укладі, так і в ідеологічній сфері та в художній свідомості, які були наслідком цих катаклізмів і супроводжували кризи ренесансних ідеалів. Ці відлуння мали вельми різноманітний характер і виходили з різних

суспільних кіл. Точка зору, згідно з якою література бароко постає тільки прапором Контрреформації, дітищем єзуїтів або придворних аристократичних сфер, безнадійно застаріла. Однак свою неспроможність показала й абстрактно формальна інтерпретація художньої своєрідності літератури бароко. Вона будувалася часто на основі стилістичних категорій, механічно перенесених зі сфери образотворчих мистецтв (мальовничість, надлишкова декоративність, відкрита форма тощо), або ж зводилася до оперування найзагальнішими поняттями поезики (підвищена метафоричність, гіперболічність, пристрасть до анафори, асиндетону й оксюмору тощо), що також робило обриси бароко як літературного стилю надзвичайно розпливчастими. Обидва підходи однаковою мірою схематизували літературу бароко, не дозволяючи зрозуміти принципову значимість її ідейно-стилістичної багатогранності [1, с. 153; 3].

Своєрідність літератури бароко визначається такими рисами:

- основним у творі є спроба викликати у читача розчулення, сильне враження, подив і захват;
- з цією метою вживаються перебільшення, гіперболи, багатослівність і риторика, героїчні сюжети;
- любов до незвичайного, потреба трагічного конфлікту, напруги та катастрофи;
- перевага зовнішнього над внутрішнім, тобто чиста «декоративність», перевантаження формальними елементами.

Але слід зазначити, що бароко в літературі проявляється не в чистому вигляді, а в поєднанні з елементами класицизму. Одним із видатних творів епічної поезії бароко вважається «Втрачений рай» англійського поета Джона Мільтона (1608–1674), який порівнюють із бароковим собором. Дж. Мільтон полюбить нагромадження деталей, рельєфні образи, які створюють відчуття світу, наповненого і переповненого речами і живими істотами. Основна ідея Дж. Мільтона – типово барокова – ідея суперечливого, мінливого і двоїстого світу.

У Франції елементи барокового стилю увібрав у себе так званий преціозний стиль, для якого характерні жанри пасторального роману, галантної лірики, любовного роману. Пошуки позитивного начала, характерного для бароко, зумовлюють відродження героїки. Мадлен де Скюдери (1607–1701) в романі «Артамен, або Великий Кир» об'єднує галантні мотиви з прославленням чеснот і мужності Артамена. Барокова громіздкість роману, його багатослівність були свідомими засобами детального опису світу, в якому живуть герої. Мова персонажів риторично велична із застосуванням поетичних прийомів, в описі переважає гра контрастів, які об'єднуються в єдине гармонійне ціле. В іспанській літературі барокові риси проявилися у створенні так званого «гонгоризму», названого на ім'я Луїса де Гонгора-і-Арготе (1561–1627) – творця вимогливого стилю, перевантаженого тропами та поетичними прийомами, неологізмами та латинізмами, завдяки чому зміст твору стає важким для розуміння («Самота», «Поліфем»).

Німецька література також звертається до преціозної літератури героїчного аристократичного роману, галантної поезії.

Спроби внутрішньої типологізації літератури бароко робилися не раз і на дуже різних теоретичних засадах. Прагнення здійснити це, виходячи з категорій формальних або різнорідних за своєю суттю, викликало, як правило, розпливчастість виведених різновидів, їх відірваність від конкретного історичного ґрунту і тим самим зводило на нуль результати дослідження. Всіх барокових поетів, які інтерпретують тему швидкоплинності часу, відрізняє внутрішній драматизм та емоційна напруженість. Стан емоційного збудження і напруженості відбивається і на ритмічному малюнку віршів, і в пошуках підвищеної образної експресивності. Говорячи про поетику літературного бароко, часто згадують про вплив риторики. Однак для багатьох західноєвропейських барокових поетів характерне й інше: новаторські пошуки виражальних засобів, і насамперед у сфері музики мовлення, здатних безпосередньо передати звучання емоцій. Риторика перш за все виходить із центральних уявлень епохи бароко. Вчення про дотепність – щоб виявити сутність початку буття, треба поглянути на світ дотепно – з незвичайного боку (фундаментальна ідея бароко). У бароковій риторикі – теорія трьох стилів. Вона припускає лексичну, граматичну конструкцію. Кожній темі відповідає певний стиль: високий, низький, середній. Але це не дихотомія. У загальному вигляді – протиставлення прозорої мови (пряма інформація) і мови непрозорої (багатозначність). Дихотомія важлива для сучасної неориторикі, багато барокових теоретиків відчували й описали, що сучасна риторика слідує за бароковою [5]. Барокова риторика являє собою динамічний період оновлення, розширення теоретичної думки, створюються найцікавіші форми.

Однак існує точка зору, згідно з якою стиль взагалі і бароко зокрема не може вмістити в себе художнє втілення різних, а тим більше протилежних за своїм духом ідейних концепцій. Вчені, які дотримуються подібної точки зору, абсолютизують роль ідеологічної спрямованості у вирішенні того чи іншого проблемно-тематичного лейтмотиву, вбачаючи в цій спрямованості єдиний стилетвірний фактор. Стосовно зазначеного Ю. Б. Віппером підходу до внутрішнього ідейно-естетичного членування бароко, то він не є чимось небаченим. Він не раз застосовувався, наприклад, до аналізу такого характерного для бароко мотиву як порівняння світу з театром. Так, В. Барнер у своїй монографії, присвяченій бароковій риторикі, чимало уваги приділяв розмежуванню різних художніх рішень цієї кардинальної в європейській літературі XVII ст. теми. Оглядаючи ці рішення, відзначаючи їх перехідність і «змішаність», В. Барнер виділяє серед них три основні: 1) теоцентричне («людина – маріонетка в руках Бога»); 2) стоїчне (поєднання релігійного сприйняття з наданням більшої самостійності і відповідальності людині); 3) сатирико-пікарескне [7]. Дослідник підкреслює взаємозв'язок цих течій: «Чи мають вони християнський за своєю природою або стоїчний характер, аскетичний і гедоністичний, сатиричний або пікарескний, барокові

спроби тлумачення теми «життя є театр» сходяться у визнанні марноти життя» [7].

Науковці попередніх поколінь розробляли проблему внутрішніх різновидів літератури західноєвропейського бароко перш за все з точки зору протистояння «високого» і так званого «низького», тобто демократичної за своїми безпосередніми соціальними витокami течії бароко (на матеріалі німецької літератури). Багато зробив у цій галузі О. А. Морозов; у сфері романських літератур у цьому плані серйозним внеском є робота Р. І. Хлодовського. На думку О. В. Михайлова, бароко взагалі є не що інше як стан готового слова традиційної культури – збирання його у всій повноті, колекціонування та універсалізація в найбільш напружений історичний момент. Бароко – це, кажучи інакше, готове слово в його історично найнапруженіший момент, зазначений передчуттям його загибелі. Або, ще інакше, це передфінал усієї традиційної культури, – якщо тільки не розглядати як такий передфінал (після якого залишається лише поставити історичну крапку) увесь попередній риторичний стан культури [3]. І все ж при всіх очевидних досягненнях проблема внутрішнього членування літератури бароко все ще залишається недостатньо висвітленою. Треба було б охопити значно ширше коло проблемно-тематичних та образних лейтмотивів, подивитися, як це членування виявляється в різних літературних жанрах, і, головне, простежити характер і співвідношення стильових різновидів або стильових потоків бароко в провідних національних літературах Європи кінця XVI–XVII століття.

Поглиблена розробка порушеної проблеми повинна сприяти порівняльному вивченню процесу розвитку бароко (саме процесу розвитку, а не окремих ізольовано розглянутих особливостей цього стилю) в різних національних літературах. Здійснення ж цього завдання допоможе повніше і виразніше виявити нерозривний зв'язок кращих творів бароко з життєвими стражданнями, радощами та мріями сучасників, з історичною дійсністю, що оточувала людей XVII століття і створювалася ними.

Бібліографічні посилання

1. Виппер Ю. Б. Творческие судьбы и история (О западноевропейских литературах XVI – первой половины XIX века) / Ю. Б. Виппер. – М. : Худож. лит., 1990. – 320 с.
2. Вельфлин Г. Ренессанс и барокко / Г. Вельфлин / пер. с нем. Е. Г. Лундберга. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 288 с.
3. Михайлов А. В. Избранное. Завершение риторической эпохи (Письмена времени) / А. В. Михайлов. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 2007. – 479 с.
4. Славянское барокко: Историко-культурные проблемы эпохи. – М. : Наука, 1979. – 373 с.
5. Тынянов Ю. Н. Литературная эволюция : Избран. труды / Ю. Н. Тынянов. – М. : Аграф, 2002. – 496 с.
6. Якимович А. Искусство и культура XVII–XVIII веков / А. Якимович. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 440 с.
7. Barner Wilfried. Barockrhetorik / Wilfried Barner. – Tübingen, Max Niemeyer, 1970, gr. in-8vo, XVIII + 537 S., ill. Original-Pappband.

Надійшла до редколегії 25.04.2013 р.